



Archeologia Zbrodni

Andrzej Kola

lipiec 2011

Wydawnictwo Instytut Historii Uniwersytetu Wrocławskiego
Instytut Historii Uniwersytetu Wrocławskiego

Andrzej Kola

Archeologia Zbrodni

Oficerowie polscy
na cmentarzu
ofiar NKWD w Charkowie

T o r u ń 2 0 1 1



Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu
Mikołaja Kopernika



Rada
Ochrony Pamięci
Walk i Męczeństwa

Recenzenci
Marian Głosek
Jan Sziling

Projekt okładki i stron tytułowych
Krzysztof Skrzypczyk

Na okładce: naramienniki oficerskie z grobu nr 17/95 [7] (fot. P. Bielecki)

Tłumaczenia
Gennadij Zeldowicz (język rosyjski)
Waldemar Koliński (język niemiecki)
Ewa Józefowicz (język angielski)

Przygotowanie materiału dokumentacyjnego
Wiesława Matuszewska-Kola

Redaktor
Mirosława Buczyńska

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2011

ISBN 978-83-231-2733-8

Ilustracje z badań prowadzonych w latach 1994–1996 pochodzą z archiwum
Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIWERSYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

ul. Gagarina 5, 87–100 Toruń
tel.: (0 56) 611 42 95, fax: (0 56) 611 47 05
wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: Biuro Promocji, ul. Reja 25, 87–100 Toruń
tel./fax: (0 56) 611 42 38, books@umk.pl
www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie drugie poprawione
Łamanie: Tako, Toruń, tel./fax (0 56) 657 53 21
e-mail: tako@tako.biz.pl
Druk: Drukarnia ABEDIK
ul. Glinki 84, 85-861 Bydgoszcz

SPIS TREŚCI

Przedmowa	15
Wstęp	17
Rozdział I	
Historia mordu	21
1. Polscy jeńcy wojenni po agresji sowieckiej 17 września 1939 roku	21
2. Obóz w Starobielsku i jego likwidacja	25
3. Działania na rzecz poznania losów jeńców Starobielska (Kozielska, Ostaszkowa) – do 1990 roku	49
4. Charków-Piatichatki – domniemane miejsce pochówku zamordowanych jeńców Starobielska	51
Rozdział II	
Prace archeologiczno-ekshumacyjne w Charkowie.	59
1. Prace rekonesansowe w 1991 roku	59
2. Prace archeologiczne i geodezyjno-kartograficzne w 1994 roku	76
Wykop sondażowy nr I/94	90
Wykop sondażowy nr II/94	92
Wykopy sondażowe nr III/94, IV/94, V/94	93
3. Prace archeologiczno-ekshumacyjne w latach 1995–1996	96
Rozdział III	
Wyniki prac archeologiczno-ekshumacyjnych	107
1. Topografia cmentarza	107
2. Groby polskie	110
Grób nr 5/91 [1]	112
Grób nr 22/91 – 22a/91 [12]	114
Grób nr 5/94 [13]	116
Grób nr 6/94 [5]	125
Grób nr 7/94 [6]	140
Grób nr 17/95 [7]	173
Grób nr 19/95 [4]	185
Grób nr 26/95 [8]	202

Grób nr 28/95 [14]	216
Grób nr 29/95 [9]	230
Grób nr 30/95 [11]	240
Grób nr 36/95 [3]	251
Grób nr 40/95 [10]	263
Grób nr 45/95 [2]	274
Grób nr 52/95 [15]	281
3. Groby mieszkańców miasta i obwodu Charkowa – ofiar represji NKWD	286
4. Cmentarne obiekty pozagrobowe	305
4.1. „Czarna droga”	305
4.2. Ogrodzenie	310
4.3. Wartownia	311

Rozdział IV

Ingerencja w struktury cmentarza w latach 70.–80. XX wieku i w 1991 roku	315
---	-----

Rozdział V

Badania archeologiczno-ekshumacyjne w Charkowie na tle badań innych miejsc pochówków ofiar reżimu stalinowskiego	321
---	-----

Zakończenie	336
Postówie	342
Bibliografia	345
Spis ilustracji	357
Список иллюстраций	371
Bilderverzeichnis	385
List of illustrations	400
Археология Преступления. Польские офицеры на кладбище жертв НКВД в Харькове (Резюме)	415
Die Archäologie des Verbrechens. Polnische Offiziere auf dem Friedhof der NKWD-Opfer in Charkov (Zusammenfassung)	421
The archaeology of the Crime. Polish officers in the cemetery of NKVD victims in Charkov (Summary)	428
Indeks osobowy	434

СОДЕРЖАНИЕ

Вступление	15
Предисловие	17

Глава I

История злодеяния	21
1. Польские военнопленные после советской агрессии 17 сентября 1939 года	21
2. Лагерь в Старобельске и его ликвидация	25
3. Попытки установить судьбу узников Старобельска (Козельска, Осташкова) – до 1990 года	49
4. Харьков-Пятихатки – предполагаемое место захоронения уничтоженных узников Старобельска	51

Глава II

Археолого-эксгумационные работы в Харькове	59
1. Рекогносцировочные работы в 1991 году	59
2. Археологические, геодезические и картографические работы в 1994 году	76
Пробный раскоп N I/94	90
Пробный раскоп N II/94	92
Пробные раскопы NN III/94, IV/94, V/94	93
3. Археолого-эксгумационные работы в 1995–1996 годах	96

Глава III

Результаты археолого-эксгумационных работ	107
1. Топография кладбища	107
2. Польские могилы	110
Могила в пробном раскопе N 5/91 [1]	112
Могила в пробном раскопе N 22/91 – 22a/91 [12]	114
Могила N 5/95 [13]	116
Могила N 6/94 [5]	125
Могила N 7/94 [6]	140
Могила N 17/95 [7]	173
Могила N 19/95 [4]	185

Могила N 26/95 [8]	202
Могила N 28/95 [14]	216
Могила N 29/95 [9]	230
Могила N 30/95 [11]	240
Могила N 36/95 [3]	251
Могила N 40/95 [10]	263
Могила N 45/95 [2]	274
Могила N 52/95 [15]	281
3. Могилы жителей Харькова и области – жертв репрессий НКВД.	286
4. Другие кладбищенские объекты	305
4.1. „Черная дорога”	305
4.2. Ограждение	310
4.3. Караульное помещение	311

Глава IV

Нарушения структуры кладбища в 70–80-х годах XX века

и в 1991 году	315
----------------------------	------------

Глава V

Археолого-эксгумационные исследования в Харькове на фоне

исследований других мест захоронения жертв сталинского режима	321
--	------------

Заключение	336
Послесловие	342
Библиография	345
Список иллюстраций	357
Археология Преступления. Польские офицеры на кладбище жертв НКВД в Харькове (Резюме)	415
Die Archäologie des Verbrechens. Polnische Offiziere auf dem Friedhof der NKWD-Opfer in Charkov (Zusammenfassung)	421
The archaeology of the Crime. Polish officers in the cemetery of NKVD victims in Charkov (Summary)	428
Указатель имен	434

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort	15
Einführung	17

Kapitel I

Die Geschichte des Mordes	21
1. Polnische Kriegsgefangene nach dem sowjetischen Angriff am 17. September 1939	21
2. Das Lager in Starobielsk und seine Liquidierung	25
3. Unternehmen in Richtung der Erforschung der Schicksale der Gefangenen von Starobielsk (Kozielsk, Ostaszków) bis 1990	49
4. Charkov-Piatichatki – die vermutliche Grabstelle der ermordeten Starobielsk-Gefangenen	51

Kapitel II

Arbeiten exhumierungs-archäologischer in Charkov	59
1. Erkennungsarbeiten im Jahre 1991	59
2. Archäologische und kartographisch-geodäsische Arbeiten im Jahre 1994 .	76
Probeausgrabung Nr. I/94	90
Probeausgrabung Nr. II/94	92
Probeausgrabungen Nr. III/94, IV/94, V/94	93
3. Arbeiten exhumierungs-archäologischer Art in den Jahren 1995–1996 .	96

Kapitel III

Die Ergebnisse der Exhumierungs- und archäologischen Arbeiten	107
1. Die Topographie des Friedhofes	107
2. Polnische Gräber	110
Das Grab Nr. 5/19 [1]	112
Das Grab Nr. 22/91 – 22a/91 [12]	114
Das Grab Nr. 5/95 [13]	116
Das Grab Nr. 6/94 [5]	125
Das Grab Nr. 7/94 [6]	140

Das Grab Nr. 17/95 [7]	173
Das Grab Nr. 19/95 [4]	185
Das Grab Nr. 26/95 [8]	202
Das Grab Nr. 28/95 [14]	216
Das Grab Nr. 29/95 [9]	230
Das Grab Nr. 30/95 [11]	240
Das Grab Nr. 36/95 [3]	251
Das Grab Nr. 40/95 [10]	263
Das Grab Nr. 45/95 [2]	274
Das Grab Nr. 52/95 [15]	281
3. Die Gräber der Einwohner der Stadt und des Kreises Charkov – der Opfer der NKWD-Repressalien	286
4. Andere Friedhofsobjekte, die keine Gräber sind	305
4.1. „Schwarzer Weg“	305
4.2. Umzäunung	310
4.3. Wachturm	311

Kapitel IV

Die Ingerenz in die Friedhofsstruktur in den 70-er und 80-er Jahren des XX. Jhs. und im Jahre 1991	315
---	------------

Kapitel V

Exhumierungs- und archäologische Arbeiten in Charkov im Vergleich zu den anderen Grabstätten von den Opfern des stalinistischen Regimes. .	321
---	------------

Schlusswort	336
Nachtrag	342
Bibliographie	345
Bilderverzeichnis	357
Археология Преступления. Польские офицеры на кладбище жертв НКВД в Харькове (Резюме)	415
Die Archäologie des Verbrechens. Polnische Offiziere auf dem Friedhof der NKWD-Opfer in Charkov (Zusammenfassung)	421
The archaeology of the Crime. Polish officers in the cemetery of NKVD victims in Charkov (Summary)	428
Personenverzeichnis	434

CONTENTS

Preface	15
Introduction	17

Chapter I

History of the crime	21
1. Polish prisoners of war after Soviet aggression on 17 th Sept. 1939	21
2. Starobielsk camp and its liquidation.	25
3. Actions undertaken in order to trace the fate of Starobielsk, (Kozielsk, Ostaszkov) prisoners – until 1990	49
4. Charkov-Piatikhatki – Hypothetical burial-place of murdered Starobielsk’s prisoners	51

Chapter II

Archaeological-exhumation works in Charkov	59
1. Exploration works in 1991	59
2. Archaeological and geodesy-cartographic works in 1994.	76
Probing trench No I/94	90
Probing trench No II/94.	92
Probing trenches No III/94, IV/94 V/94	93
3. Archaeological-exhumation works in 1995–1996	96

Chapter III

The results of archaeological-exhumation works	107
1. Topography of the cemetery	107
2. Polish graves	110
Grave No 5/91 [1]	112
Grave No 22/91 – 22a/91 [12]	114
Grave No 5/95 [13]	116
Grave No 6/94 [5]	125
Grave No 7/94 [6]	140
Grave No 17/95 [7]	173
Grave No 19/95 [4]	185

Grave No 26/95 [8]	202
Grave No 28/95 [14]	216
Grave No 29/95 [9]	230
Grave No 30/95 [11]	240
Grave No 36/95 [3]	251
Grave No 40/95 [10]	263
Grave No 45/95 [2]	274
Grave No 52/95 [15]	281
3. The graves of city inhabitants and Charkov district inhabitants – the victims of NKVD repressions	286
4. Non-grave cemetery objects	305
4.1. “The black road”	305
4.2. The fence	310
4.3. The guardhouse	311

Chapter IV

Interferences into the cemetery structures in 1970 – 80 of XX c. and in 1991	315
---	------------

Chapter V

Archaeological-exhumation exploration in Charkov in the light of other burial places of the victims of Stalin regime.	321
---	------------

Conclusion	336
Epilogue	342
Bibliography	345
List of illustrations	357
Археология Преступления. Польские офицеры на кладбище жертв НКВД в Харькове (Резюме)	415
Die Archäologie des Verbrechens. Polnische Offiziere auf dem Friedhof der NKWD-Opfer in Charkov (Zusammenfassung)	421
The archaeology of the Crime. Polish officers in the cemetery of NKVD victims in Charkov (Summary)	428
Name index	434